

Centrum és periféria a történetírásban, avagy hol helyezkedett el a Párttörténeti Intézet folyóirata

B. KÁDÁR ZSUZSANNA

Wesley János Lelkészképző Főiskola

Az 1945–1989 közötti magyar történettudomány sajátos része az önálló almezőként értelmezhető munkásmozgalom-történet. A magyar munkásmozgalom történetírásának centrumában a Párttörténeti Intézet állt. Az esettanulmány azzal foglalkozik, hogy az Intézet folyóirata, a *Párttörténeti Közlemények* (1955–1987) hogyan mutatja be az ott folyó kutatásokat, mely pártokkal, országokkal foglalkoztak a legtöbbit. A tanulmány második része Borsányi György Kun Béla-könyvének kálváriáját elemzi, mint a pártirányítás és a történettudósok kapcsolatának esettanulmányát.

Kulcsszavak: magyar munkásmozgalom, marxizmus, Párttörténeti Intézet, *Párttörténeti Közlemények*, pártirányítás

We can describe the historiography of the Hungarian Labour Movement as a relatively autonomous academic field of the Hungarian historiography. The Institute of Party History was the most significant contributor to the historiography of this field. This case study deals with “Party History Bulletins” (1955–1987) that has been showing various researches that concentrated mainly on political parties, and workers’ movement of different countries. The second part of the study introduces the stormy story of the book about Béla Kun, written by György Borsányi, as a relevant case story for the relations of party leadership and historians.

Keywords: Hungarian labour movement, Marxism, Institute of Party History, Party History Bulletins, party leadership

Levelező szerző: B. Kádár Zsuzsanna, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 1084 Budapest,
Dankó u. 11. E-mail: zskadar60@gmail.com

A munkásmozgalomtörténet-írás mint virtuális tér

A közelmúltban Pók Artilla történész részletes elemzést készített a közép-európai poszt-kommunista országok marxista történetírásáról. A szocialista politikusok, politikus társadalomtudósok első generációja a 19. század végén született. A magyarok közül Szabó Ervin, Kunfi Zsigmond állítható előtérbe. Számukra „a történelmi materializmus volt az univerzális eszköz a történelem hajtóerőinek megértéséhez” (Pók 2015). A következő, második generáció – többek között Molnár Erik – legfontosabb törekvése az első világháború okainak és következményeinek elemzése lett. Az 1920 és 1930 között születettek harmadik generációja – Berend T. Iván, Ránki György, Pach Zsigmond Pál, Niederhauser Emil, valamint a többiek – a XX. század nagy kataklizmáit, Sztálin és Hitler Európáját értelmezték írásaikban. Azok az történészek, akik a második világháború idején vagy azt követően születtek – idetartozik Gergely Jenő, Izsák Lajos, Balogh Sándor, Krausz Tamás –, az „emberarcú szocializmus” esélyeit kutatták, kutatják. A történészek fiatalabb generációja – Rainer M. János, Ungváry Krisztián, Kende Tamás, Konok Péter és mások – pedig a volt szovjet blokk társadalmainak vizsgálatát végzik, arról írnak, hogy a globális kapitalizmus rendjébe történő betagozás-e az egyetlen opció, vagy más alternatívák is kínálkoznak.

A rendszerváltásig a magyarországi történészek – akárcsak a környező közép-kelet-európai országokban – a szovjet típusú intézményrendszer keretei között alkottak. A társadalomtudományokat igen szorosan ellenőrizte a Párt Tudományos és Kulturális Osztálya¹. Az MTA működtette a kutatóintézetek hálózatát, azt a tudományos akadémiát, melynek autonómiája véges volt... A fő hangsúly – legalábbis a régebbi időkkel foglalkozó történetírás esetében – a polgári történetírás marxista-leninista újraértékelésén volt, s nem annyira az új, elsődleges források feltárásán. Sem a tudományos fokozatszerzésnél, sem a felsőoktatásban nem lehetett előrelépni, ha a jelölt nem bizonyította be megfelelő jártasságát a marxizmus-leninizmus különböző területein.

A kommunista rendszer legitimitása, identitása szempontjából leginkább szenzitív témákat – mint a munkásmozgalom és a baloldali pártok, hangsúlyosan a kommunista párt történetét – az MSZMP KB-nak alárendelt Párttörténeti Intézet vizsgálta. (Az illetékesség sajátos objektivációja volt, hogy a tizkötetesre tervezett *Magyarország történetének* kilenc kötetéből az 1–8., illetve a 10. – historiográfiai – kötet az MTA Történettudományi Intézetének hatáskörébe tartozott, ahogyan az 1945 utáni időszakot lefedni tervező kilencedik kötet a Párttörténeti Intézet hatáskörébe.) 1989-ig – bár évtizedről évtizedre gyengülő szigorral – a politikusok társadalmi-politikai elkötelezettséget vártak a történettudománytól, így az Intézet munkatársainak egy része politikai megrendelésre (is) kénytelen volt dolgozni. Mégis, vagy éppen ezért a magyar munkásmozgalomtörténet-írás centrumába került a fővárosban és annak is a központi, belső kerületében székhellyel rendelkező intézmény. Szemben azokkal a korabeli vidéki intézményekkel, s egyetemi hálózataikkal, melyek inkább a perifériát jelentették, s amelyek – egy-két kivételtől eltekintve – a láthatatlanságba burkolódtak.

¹ Az MSZMP Tudományos és Kulturális Osztálya 1957 és 1963 között, utána Tudományos és Közoktatási Osztály 1964-től négy éven át, majd Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály néven volt az egy-pártrendszer része.

A párttörténészek, kommunista történészek, propagandatörténészek, a szovjet típusú történetírás művelői egy töről fakadtak: náluk a korábbi nemzeti szempontú történelemértelmezést a marxizmus-leninizmus tantételeit követő osztályszempontú történelemfelfogás váltotta fel. A munkásmozgalom történetének kutatására különösen nagy gondot fordítottak. A radikális identitáspolitikai fordulat jegyében a két világháború közötti Horthy-korszak Hitler és Mussolini rendszeréhez hasonlóan – Romsics Ignác kifejezését használva – „fasiszta diktatúrává stilizálódott” (Romsics 2008: 271). A párt hivatásos történészei, mikor a XX. századról írtak, arra tették a hangsúlyt, hogy a „nacionalizmus maradványainak leküzdése”, a „kizsákmányoló osztályok felszámolása” útján haladt a magyar társadalom. 1962-ben leírásuk szerint „befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása, s ezzel a magyar nép a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett”.

A marxista történelemszemléletről átfogó képet kaphatunk a Párttörténeti Intézet folyóiratának, a *Párttörténeti Közleményeknek* a tanulmányozásával.

A PTI folyóirata, az „origo”

A hazai párttörténeti kutatások központja a későbbi Párttörténeti Intézet, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 30. évfordulóján, 1948 novemberében kezdte meg munkáját Magyar Munkásmozgalmi Intézet néven. A megalapításról szóló párthatározat értelmében: „Az Intézet célja elsősorban a magyar munkásmozgalom történelmére és jelenére vonatkozó dokumentumanyag rendszeres és tervszerű gyűjtése, rendezése, feldolgozása. Ezzel párhuzamosan a dokumentumanyag publikálása, a magyar munkásmozgalom harcos és hősi hagyományainak népszerűsítése. Annak előmozdítása, hogy a magyar munkásmozgalom történetének gazdag tanulságai a jelen gyakorlatban felhasználásra kerüljenek és alkalmazást nyerjenek. Az Intézet célja másodsorban a nemzetközi munkásmozgalom történetére vonatkozó anyagok tervszerű és rendszeres gyűjtése.” (Idézi Urbán 1973: 1309.)

Az ötvenes évek magyar történetírásának – a politikai elvárások szerint – mindenképp az osztályharc állomásait kellett bemutatnia, koronként. A kutatás fő hangsúlyai a legújabb kor történetére és a munkásmozgalom történetére helyeződtek. A paraszti, elsősorban agrárproletár mozgalmak és a munkásmozgalom különösen nagy figyelmet kapott. Ez utóbbi tekintetében hangsúlyos volt a mozgalmon belüli irányvonalak felvázolása, a szociáldemokrácia „árulásának” bemutatása. A két világháború közötti korszak egyértelműen fasisztának lett bélyegezve.

Az Intézetben 1949 és 1956 között mintegy félszáz kiadvány jelent meg. Közülük is kiemelkedett a *Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai* című, négy vaskos kötetet felvonultató sorozat.

A Munkásmozgalmiból 1955-ben Párttörténeti Intézetre keresztelt intézmény ontotta a munkásmozgalom-történeti összefoglalásokat, illetve kézikönyveket. Nemes Dezső – korábbi igazgató – irányításával készült a többszerzős *Magyar forradalmi munkásmozgalom története* című, háromkötetes munka.

Rögtön a kezdetektől az Intézet saját szakmai orgánummal is rendelkezett. 1955-ben a *Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője* címmel kéziratban jelent meg, Erényi Tibor szerkesztésében. Jogutódja az 1956 és 1989 között kiadott *Párttörténeti Közlemények* volt, amely nevének megfelelően főként a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom témaköréből közölt tanulmányokat, rövidebb forrásokat. A negyedéves folyóiratot 1959

és 1967 között Erényi Tibor és Zsilák András szerkesztette. Utána 24 éven át szerkesztőbizottság és felelős szerkesztőként Szabó Bálint, majd 1982-től hat éven át Sipos Levente irányította a lapkészítés munkálatait.

Az „alapító Atyák” a folyóiratról úgy fogalmaztak, hogy „fegyvert akarunk adni olvasóink kezébe a párt múltjának, történelmi harcainak nemzetformáló jelentőségét lebecsülő vagy kétségbevonó, a felszabadulás óta elért eredményeket semmibevevő vagy becsmérlő nézetek és álláspontok elleni eszmei harchoz” (MMIÉ 1955: 6). Nézzük meg részleteiben, hogyan és milyen írásokkal „sikerült ezt elérniük”, illetőleg milyen arányban találkozunk a folyóirat fennállásának 32 éve alatt azzal a tendenciával, amellyel a párt mindenkor hivatalos álláspontjának védelmére keltek?!

Kutatási hipotézisünk az volt, hogy a lapban túltengtek a szocialista táborot dicsőítő írások, és elsősorban a szocialista országokra fókuszáltak.

A repertórium alapján 1955 és 1987 között megjelenő számoknál a tanulmányokat választottuk ki, mint a legfontosabb tudományos igényű közléseket. Ezekről a hosszabb, érvelő munkákról lehetett feltételezni, hogy tükrözik a szerkesztőség véleményét, a párt irányvonalát.

Külön kategóriákban vizsgáltuk a kommunista és a szociáldemokrata párttal foglalkozó tanulmányok, illetve az egyéb (más pártokkal foglalkozó) írásokat. Az első táblázatunk adataiból egyértelmű, hogy a majd ötszörös „főlényben” lévő kommunista párt (illetve utódpártjai) uralta a közbeszédet, a kánont. (Annak ellenére, hogy a kommunisták 1945 előtti szerepe a szociáldemokratáénak csak töredéke volt. Ráadásul a legnagyobb kommunista csoport, a Moszkvától független Demény Pál vezette csoport történetének önálló elemzésére nem került sor.) Ugyanakkor a szociáldemokráciával, az MDP-be beolvasztott SZDP-vel csak 34 esetben foglalkoztak a szerzők. Mondhatnánk, hogy a 32 év alatt évente kb. egy tanulmány erejéig.

1. táblázat: Különböző pártokkal foglalkozó tanulmányok – pártok szerinti megoszlása

MKP/MDP/MSZMP	MSZDP/SZDP	FKGP/NPP	Egyéb
194	34	5	1

A 2. táblázatunk országok szerinti bontásban összegzi, hogy a kutatók milyen arányban publikáltak a szocialista országok, illetve a kapitalista országok munkásmozgalmával összefüggő kérdésekről. Megállapítható, ami nem tűnik különlegességgnek, hogy természetesen a „Nagy Testvérrel”, a Szovjetunióval kapcsolatos témák – a többi szocialista országgal összehasonlítva – négyszer nagyobb számban kerültek terítékre, bár a Szovjetunió méretéhez képest ez nem is egyértelmű felülreprezentáció, így a Szovjetunió súlya a második időszakban még növekszik is. A nyugat-európai országokról megközelítően ugyanannyi tanulmány látott napvilágot az 1955–1963 közötti időszakban és utána követően is, mint a szocialista országokról. Egyfelől a francia szocialistákról – Jemnitz János írásai – és a német munkásmozgalmáról – Marx- és Engels-értelmezések és Tokody Gyula elemzései –, másfelől, a szocialista országok közül a lengyel szocialistákról szóló – főként lengyel történészek tollából származó – munkák vezetnek. (Megjegyzendő, hogy kvázi folyóiratként a hetvenes évek közepétől nemzetközi munkásmozgalom története évkönyvet adtak ki, s a 60-as évektől kormányon lévő szociáldemokrata pártok nemzetközi aktivitásával a *Külügyi Szemle* típusú folyóiratok is foglalkozhattak.)

Az országok szerinti bontásnál figyelembe kell venni azt a tényt, hogy 1963 után a legnagyobb jelenlétet a németekről szóló írások érik el, mivel idekerültek az összesítésbe azok a tanulmányok, melyek Marx és Engels munkásságának elemzését végezték el különböző időszakokban.

Az időhatárok meghúzásánál nem a mechanikus kettévágást alkalmaztuk. Ezt a döntésünket az indokolja, hogy 1963-ban született meg az az ENSZ-határozat, mely levette a napirendről az ún. „magyar-kérdést”.² Ezzel párhuzamosan a kádári belpolitikai konszolidáció is kiteljesedni látszott, hiszen pl. az 1956-os forradalommal kapcsolatba hozható utolsó halálos ítéletre, kivégzésre 1961-ben került sor.³

1956-ig a *Párttörténeti Közlemények* írásaiban, akárcsak a korabeli történetírásban a marxista történetírás sematikus változatának egyeduralma mutatható ki. Romsics Ignác meghatározása szerint „ezt a történetpolitikai kánont nemzeti kommunista műltszemléletnek nevezzük” (Romsics 2011: 356). A következő, Kádár-korszakban már egyfajta óvatos és fokozatos liberalizálódás időszakában a történeti írásokban tetten érhetők a marxista szempontú újraértelmezési kísérletek. A XX. századi tematikákban a szocializmus építése időszakának értékelése súlyponti volt. A korabeli kánon szerint nem a hegemon helyzetbe került Szovjetunió akarata, hanem a „fejlődés logikája” miatt került sor a szocializmus magyarországi beágyazására. Markánsan elkülöníthető az 1956 előtti és utáni időszak megítélése. Az előbbiről kezdtek megjelenni kritikusabb hangvételű munkák, míg az utóbbi lényegében a rendszerváltásig tabukkal terhes korszaknak számított, amelyről – kevés kivételtől eltekintve – csak üdvtörténetet vehettek kézbe az olvasók. Nem véletlen, hogy az Intézet munkatársai közül néhányan, akiket a történész társadalom, mint céhbelt befogadott, komoly kritikai, szaktörténeti munkákat tettek le az asztalra, de már a Történettudományi Intézet égisze alatt (Sipos Péter, Hajdú Tibor, Jemnitz János).

² A magyar ügy az ENSZ-ben 1956. október 28-án a Biztonsági Tanács ülésével kezdődött, és 1963. március 21-én ért véget, akkor, amikor a Kádár-rezsim általános amnesztiát hirdetett meg az Országgyűlésben. Az Egyesült Államok kormánya ezt az intézkedést kielégítőnek tekintette, és javasolta, hogy az ENSZ ismerje el a Kádár-rezsim képviselőjének megbízó levelét, ami meg is történt. Ezt megelőzően az ENSZ Közgyűlése 1962. december 20-án határozatilag a főtítkár megítélésére bízta a további teendőket. Ez gyakorlatilag levette ugyan a magyar kérdést az ENSZ napirendjéről, de olyan diplomáciai finomággal fogalmazták meg a határozatot, hogy ha az általános amnesztia nem történt volna meg, akkor a főtítkár minden további nélkül újra napirendre tűzethette volna. Ez nem történt meg. U Thant főtítkár Kádár meghívására 1963 júliusában Budapestre látogatott, királyi fogadtatásban részesült, ellenszolgáltatásként az ENSZ genfi rádióállomása megszüntette magyar nyelvű adásait. Ez volt a végső az ENSZ-en belül a magyar ügyben. Ld. erről: *A forradalom*, 2006.

³ Hivatalosan 1961. augusztus 26-án, szombaton reggel akasztottak utoljára '56-os forradalmárokat: Hámori István (44), Kovács Lajos (34) és Nickelsburg László (37) Baross téri felkelők részben a Köztársaság téri eseményekben való részvétel vádjával, Borbély János ítélete alapján, a fellebbezés lehetősége nélkül kerültek bitóra. A bíróságok 1956. november 4-e után az 1963-as amnesztiát követő eszterdő végéig 26 621 embert marasztaltak el politikai perekben. A Legfelsőbb Bíróság (LB) 1962. december 31-ig 215, a katonai bírák 152 személyt ítélték halálra. A 367 halálraítéltebből többen kegyelemben részesültek, az ez időszakban a hóhér kezére juttatottak száma mai ismereteink szerint 341 volt, ám köztük akadtak köztörvényes bűnözők is. 225 emberrel egyértelműen a forradalom miatt végeztek. Az LB súlyos, de nem halálbüntetést kiszabó ítéletei miatt háromszor óvott a legfőbb ügyész – mindannyiszor sikerrel, a Lee Tibor vezette tanács ítélete alapján mindhárom elítéltet kivégezték. Az LB az első fokon kihirdetett „enyhébb” ítéleteket 80 alkalommal változtatta halálbüntetésre másodfokon, 71 esetben pedig enyhített az '56-ot követő első évtizedben. Ld. erről: *A forradalom*, 2006. Archivum: Mártírok és áldozatok – *NOL.hu*, http://nol.hu/archivum/20120618-martirok_es_aldozatok-1313688 [Letöltve: 2017. 02. 02.]

2. táblázat: Az egyes országokról szóló írások – országok szerinti bontásban és két időszakban

	1955– 1963	1963– 1988	1955– 1963	1963– 1988	1955– 1963	1963– 1988
	<i>N</i>	<i>N</i>	%	%	csop.	csop.
Szovjetunió	15	120	14,2	23,9	14,2	23,9
Lengyelország	5	35	4,7	7,0		
NDK	5	14	4,7	2,8		
Csehszlovákia	8	33	7,5	6,6		
Bulgária	3	13	2,8	2,6		
Románia	3	12	2,8	2,4		
Jugoszlávia	2	11	1,9	2,2	24,5	23,5
Nagy-Britannia	3	24	2,8	4,8		
NSZK	30	125	28,3	24,9		
Olaszország	5	11	4,7	2,2		
Franciaország	9	39	8,5	7,8		
Benelux államok	1	4	0,9	0,8		
Skandinávia	1	3	0,9	0,6		
Spanyolország	6	11	5,7	2,2		
Ausztria	4	14	3,8	2,8		
USA	1	7	0,9	1,4		
Arab országok	1	7	0,9	1,4		
Kongó	0	3	0,0	0,6		
Indonézia	1	1	0,9	0,2		
Irán	0	1	0,0	0,2		
Brazília	1	2	0,9	0,4		
Latin-Amerika		1	0,0	0,2		
India	0	3	0,0	0,6		
Mexikó	0	2	0,0	0,4		
Kuba	1	3	0,9	0,6		
Kína	1	3	0,9	0,6		
Japán		1	0,0	0,2	61,3	52,7
	106	503	100,0	100,0	100,0	100,0

A *Párttörténeti Közlemények* tanulmányai is nagyjából beleilleszthetők ebbe a sorba: igazán csak a folyóiraton belül egy másik műfajban, a „viták” rovatban jelentek meg elvtéve kritikai hangú megnyilatkozások. Példaként hozható fel Berend T. Iván és Szakács Sándor 1964-ben írt hozzászólása a népi demokratikus forradalom jellegéről folyó vitához, illetve Szerényi Sándor reflexiói 1975-ben Lackó Miklósnak a Blum-tézisekről a *Történelmi Szemlé*ben megjelent tanulmányáról. Míg az előbbieknél a megközelítés a magyar „mainstream” történettudomány (Berend T. 1964-ben már a Marx Károly Közgazdaság-

tudományi Egyetem gazdaságtörténész professzora és a 68-as reform egyik előkészítője) kritikája a párttörténészek által képviselt irányvonallal szemben, addig Szerényi Sándor, a Gulagot megjárta kommunista politikus saját visszaemlékezéseit szembesítette a róla szóló történetírással.

Nemes Dezső írásai egy harmadik kritikai megközelítésre lehetnek példák, arra tudniillik, hogy egy sztálinista alapállású vitapartner hogyan próbálta az óvatos, „fontolva haladó” újtókkal szemben megfogalmazni érveit. Külön kell szólni itt Borsányi György Kun Béla könyvéről, illetve a könyv körül kialakult vitáról, az ún. „Kun-ügyről”.

1979. május 22-i határozatában az MSZMP Központi Bizottságának Titkársága megtiltotta Borsányi György Kun Béláról szóló, akkor megjelent monográfiájának terjesztését. A kiküldött példányokból 20 ezret visszazállítottak a Kossuth Könyvkiadó raktárába, 5 ezer példány azonban forgalomba került. (Később a kiadó a beszállított példányokat is forgalmazta „titokban”.)

Erényi Tibort és Zsilák Andrászt az Intézet igazgatóhelyetteseit 1979. június 12-ére a Politikai Bizottság elé idézték az „ügy” megtárgyalására. (Vass Henrik igazgató ekkor betegszabadságon volt.)

Az említett napirendi pont, illetve a Titkárság jelentése kapcsán többen is beszéltek, így Kádár János, akinek mondanivalóján a határozat alapult és – röviden – Nemes Dezső, a Politikai Bizottság tagja, a kötet „nem hivatalos” lektora. Így írt erről Erényi Tibor: „Az ügy érdekessége, hogy tulajdonképpen nem tudtuk, mi is a baja a PB-nek az életrajzzal: az-e, hogy túlságosan megértő Kun Bélával szemben, aki közismerten a sztálini tisztogatások áldozatává vált, vagy ellenkezőleg: túlságosan is kritikus. Hamarosan kiderült, hogy főleg az utóbbi. Kádár viszonylag ritkán foglalkozott történeti kérdésekkel: akkor is többnyire általánosságokban. Ezért meglepő volt, hogy »mellesleg szólva« kezdettel, mintegy »jegyzőkönyvön kívül« – eleinte meglehetősen élénken – történeti megjegyzéseket tett, amelyekről megvannak a jegyzeteim.⁴ Szavaiból kiderült, hogy a könyv hőseitől – bár tragikus sorsát fájjalja – nincs különösebben elragadtatva. Hangsúlyozta vagy inkább »maga elé« mondta: »Kun Béla úgy vélte: egy hét leforgása alatt rendeleti úton létre lehet hozni a szocializmust.« Ez – úgymond – voluntarizmus, amiből okulni kell. Nem ismerte (igaz, akkor mások sem) a »forradalmi fokozatosság« elvét, mindent egyszerre akart elérni, »talán utópikus céljai is voltak«. Igaz, a tömegek a vesztes országokban a több mint négy évig tartó háború után türelmetlenek voltak, radikálisok. De nem helyes csak a legelkeseredettebbekhez igazodni. Egyáltalában: »nem lehet csak a tömegek uszályában politizálni«. Ennek rossz vége lesz. A történetiség elvének a fokozatosság felel meg. A dolog lényegét tekintve ez is lehet radikális. Lenin erre is példát adott: gondoljunk az új gazdaságpolitikára, a NEP-re. (Megjegyzem, 1979 nyarán vagyunk, amikor a néhány évvel ezelőtt megrekedt reform a fokozódó gazdasági nehézségek hatására ismét erőre kapott. – E. T.) »Nem a dogma a fontos, hanem az élet.« Persze, Kun Béla érdemeiről sem feledkezhetünk meg. Ki szállt szembe nagy hadsereggel az antant cseh–szlovák és román szövetségeseivel: Kun Béla vagy Horthy? A román királyi hadsereg előnyomulása következtében Kun Béla elvesztette hatalmát, Horthy pedig megszerezte. Meg azután Kun Béla, úgy tudom, gondolt valamiféle Közép-Európát magába foglaló – persze szo-

⁴ A Magyar Országos Levéltárban 288. f. 5/774. ó. e. alatt megtalálható e napirendi pont tárgyalásának jegyzőkönyve is. Ez Kádár János felszólalását csak röviden közli arról, hogy ilyen fontos könyv esetében körültekintőbben kell eljárni. A személyében is érintett Nemes Dezső válasza hiányzik a jegyzőkönyvből.

cialista – konföderációra. Nem lett belőle semmi. De Horthy gondolt-e ilyesmire? Nem. Sőt elrontotta a dolgot a szomszédokkal: s az ország hamarosan háborúban találta magát, a vesztes oldalán. Mi az, amiről manapság is szó esik? »Nemzeti kommunizmus.« »A kommunisták nemzetiek is, de internacionalisták is.« Olyan nehéz ezt megérteni? Majd lezárta a témát: a mozgalom történetével nem úgy kell foglalkozni, hogy az olvasó – a bibliai Lót feleségéhez hasonlóan – »a réműlettől sóbálvánnyá váljék, ha hátra néz«. De nem is erről van szó, folytatta. »Nem lehet csak a negatív elemeket kiemelni, bírálni és megfélemlíteni az eredményekről.«⁵ Borsányi »először az egekig magasztatja Kun Bélát, aztán lerántja a sárba«. (Ez a megállapítás mutatja, hogy nem olvasta a könyvet, legfeljebb »belenézett«. – E. T.) Sokszor a levéltári anyagok is megtévesztőek. Miféle módszer ez? »Én sem szeretném, ha irataimban turkálnának.« Hja, a külső és belső körülmények: ezeket gondosan mérlegelni kell. Nem jó csak önmagukban nézni a dolgokat. Ezeket »csak úgy mondtam«. Nem tartoznak tulajdonképpen ide. Zárta le – láthatóan már kedvetlenül – a témát Kádár János. Nemes Dezső arról beszélt, hogy az említett »hibák«-ra lektori véleményében is rámutatott. Egyébként – »meg kell, hogy mondjam« – a könyvbevonás helyett a sajtóban inkább »a marxista kritikát« kellene alkalmazni. Kádár legyintett.

Végezetül a határozat – többek között – megállapította: »A Párttörténeti Intézet és a Kossuth Könyvkiadó vezetőit politikai felelősség terheli azért, mert elmulasztották az ilyen – politikai szempontból elsőrendűen fontos – kiadványoknál kötelező fokozott kontrollt.« Majd a továbbiakban: »A Politikai Bizottság tudomásul veszi a mű nyilvános terjesztésének, sajtókritikák közlésének leállítását. A könyvet – belső, bizalmas kiadványként – kapják meg a zárt részlegekkel rendelkező könyvtárak, valamint a történelmi kutatásokkal foglalkozó intézmények és tanszékek.« Végezetül leszögezi: az ügy tanulságait megfontolva, a Párttörténeti Intézet és a Kossuth Kiadó munkáját fokozott figyelemmel kísérve a Kun Bélával kapcsolatos kutatásokat tárgyilagos szellemben folytatni kell.» (Erényi 1994.)

Erényi Tibor személyes beszámolója azért is érdekes, mert előrevetítette azt, ami utána történt: a Kun Béla-könyv egy igazgató „fejébe” került (leváltották Vass Henriket⁶ és reaktiválták Nemes Dezsőt az igazgatói székbe), valamint elsőként a *Párttörténeti Közleményekben* jelent meg az a kritika, melyet Nemes Dezső jegyzett, és később különlenyomatként az ismét forgalomba kerülő könyvhöz mellékeltek (Nemes 1979). Nemes Dezső a következőképpen vezeti be írását: „A közelmúltban megjelent Borsányi György elvtársnak Kun Béláról szóló könyve, amely rendelkezésére áll a kutató intézeteknek, a munkásmozgalmi kérdésekkel foglalkozó egyetemi tanszékeknek és több ezer

⁵ „Ilyen példa az SZKP XX. kongresszusa óta nem volt a nemzetközi munkásmozgalmában, hogy egy pártalapítóról, Lenin közvetlen munkatársáról egy marxista kiadó ennyi negatívumot gyűjtött volna össze” – írta többek között 1979-ben feljelentő levelében Kun Miklós. In: *Huszár 2002*: 534–536.

⁶ 1979-ben Kádár János személyes levélben Óvári Miklósról bízott egy nagyon kényes ügyet. Borsányi György hírhedtté vált Kun Béla-könyvéről van szó, amelynek megjelenését a párt „régóta harcosa”, Szerényi Sándor és a Tanácsköztársaság vezetőjének unokája, Kun Miklós kifogásolta. Az ügyvel kapcsolatos levelezésből kiderül, hogy Kádár nem akar belekeveredni a dologba, ezért Óvárira és másokra testálja. Jelentő a levélben olvasható Kádár-feljegyzés: „Óvári Miklós elvtársnak. Sürgős! Bizalmas! Tájékoztatlak. (Olvassa majd el Aczél, Nemes és Győri elvtárs is.) Ha lesz döntés az ügyben, kérem, hívassa Kun Miklós elvtársat – mint egyik bejelentőt és személyileg is érdekelt embert – és tájékoztassa álláspontunk lényegéről. (A levélre én közvetlenül nem válaszolok.) Üdv. Kádár.” In: nol.hu/archivum/archiv-110584-92187 [Letöltve: 2017. 01. 25.]

példányban eljutott a szélesebb olvasóközönséghez is. A kiadó kérésére a könyv kéziratát még nyomdába adása előtt elolvastam és észrevételeimet eljuttattam a kiadó vezetőin, valamint a szerzőn kívül a Párttörténeti Intézet vezetőihez is, tekintve, hogy a munka a Párttörténeti Intézet kiadványaként készült. Észrevételeimet megköszönték. A szerző is megköszönte, és közölte, hogy túlnyomó részüket figyelembe vette, s a szöveget javította. Köszönetét megismételte a könyvben is. Hogy mit nem vett figyelembe az észrevételeimből, az homályban maradt, így az is, hogy a koncepcióját illető észrevételeimet alapvetően figyelmen kívül hagyta. Nem is szokás lektorok segítségét a könyvben úgy megköszönni, hogy jelezzék a köszönet »részleges« voltát. Nem is lehet megkövetelni, hogy egy szerző minden lektori észrevételt kötelezően fogadjon el. Az viszont elvárható, hogy a különös fontosságú kérdésekben továbbra is fennálló nézeteltéréseket megvitassuk, mert ez elősegítheti tisztázásukat. Az ilyen megbeszélés elől azonban a szerző elzárkózott (s mind a kiadó, mind az intézet vezetői ebbe, bár nem szívesen, de beleenyugodtak). Sajnálom, hogy így történt. Úgy vélem, ha erre sor kerül, ez segítene volna kiküszöbölni a feldolgozás fogyatékosait és kiigazítani a szerző szubjektívizmusából fakadó, megalapozatlan, s a tárgyilagosságnak ellentmondó és helytelen megállapításokat. Ezt azért is sajnálom, mert a könyvnek nem kevés jó és szép része van.”⁷

A PTI folyóirata és a rendszerváltás

1989-ben a *Párttörténeti Közlemények Múltunk* néven jelent meg. A névváltozás részben profilbővülést, részben az ideológiai kontroll megszűnését jelzi. A három évtizedes múltra visszatekintő *Közlemények „folytatása”* az 1989-es társadalmi-politikai változásoknak megfelelő, a modern kor, a 20. század politikatörténetét bemutató negyedévi folyóirat. Rendszeresen közzétesz újonnan feltárt értékes, korjelző dokumentumokat, továbbá helyet ad társadalom-, irodalom- és eszmetörténeti jellegű írásoknak is. Megfogalmazott célja, hogy „az új kutatási eredmények gyors közreadásával segítse a történelem oktatását, és hogy a történettudomány szakmai követelményeinek eleget téve, árnyaltan, hitelesen mutassa be Magyarország és Európa történelmét”.

„A progresszív polgári liberális értelmiség és a proletáriátus, a marxista értelmiség útja, sorsa számos esetben kapcsolódott, majd kuszálódott össze a XX. században: a XXI. század elejére pedig »szociológiailag« mindkét társadalmi tömb gyökeresen átalakult. Modernizációs forogatókönyveik válságba kerültek. Nem tudni, mit hoz a jövő...” (Agárdi 2009.)

Noha a politikatörténeti intézetnek és a *Múltunk*nak is van politikai irányultsága, míg korábban a intézet, illetve folyóirata vonalától való függetlenedés más munkahelyek felé irányította a kritikus gondolkodókat (Sipos Péter, Hajdu Tibor stb.), addig az 1989 utáni *Múltunk* politikailag széles spektrumban különböző szakmai álláspontoknak biztosít lehetőséget.

⁷ Ld. a *Párttörténeti Közlemények* 1979. 3. számának különlenyomatához fűzött megjegyzéseit.

IRODALOM

- A forradalom (2006) *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia.* BÉKÉS Cs. & KECSKÉS D. GUSZTÁV (eds) Budapest, Magyar ENSZ Társaság. mek.oszk.hu/12900/12960/12960.pdf [Letöltve: 2017. 02. 10.]
- AGÁRDI P. (2009) *Fejtő Ferenc testamentuma.* Budapest, Kossuth Kiadó.
- ERÉNYI T. (1994) „Mellesleg szólva.” Kádár János Kun Béláról és a történelemről. *História*, Vol. XVI. No. 3. Nyílt Tér rovat, pp. 32–33.
- HUSZÁR T. (2002) *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989.* Budapest, Osiris.
- MMIÉ (1955) *Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője*, Vol. I. No. 1.
- NEMES D. (1979) Észrevételek Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza című munkájához. *Párttörténeti Közlemények*, 1979. szeptember, Vol. 25. No. 3. pp. 33–110., valamint különnyomatként kiadva, 1979. 79 oldal.
- PÓK A. (2015) A marxizmus a posztkommunista közép-európai történetírásokban. *Történelmi Szemle*, Vol. LVII. No. 3. pp. 471–485.
- ROMSICS I. (2008) *Identitáspolitikai és történelem.* In: Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány.* Budapest, Osiris Kiadó.
- ROMSICS I. (2011) *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.* Budapest, Osiris Kiadó.
- URBÁN K. (1973) A munkásmozgalom-történetírás eredményei és időszerű feladatai: tudományos ülésszak a PTI-ben. *Századok*, Vol. 107. No. 5–6. pp. 1309–1327.